

הרעיון המשיחי במחשבת ישראל בימי הביניים

הרעיון הפילוסופי הנשגב של גאולת ישראל בתקופת "אחרית הימים" מהוה ללא ספק את אחד מעמודי היסוד העקריים של השקפת עולמה הצרופה של היהדות. מכלולי המחשבה והאינטרפרטציה, שנוצרו מסביב למרכז רעיוני זה במשך הדורות, השפיעו השפעה עזה על דמותה הרוחנית של האומה ועצבו את קוי המנטליות שלה.

אולם השפעת האידאה המשיחית לא נצטמצמה במישור הרוחני המופשט בלבד. כמו כל מחשבה גדולה ומקפת, הכובשת את המציאות כולה ומתגלה ככוח דחף, היא נהפכה לגורם ריאלי משפיע וחי בחיי העשייה היומיומיים של האומה והפרט, למציאות כובשת במשורי קורות ההיסטוריה.

די להצביע על אחת התקופות ההרואיות בתולדות האומה על מנת להמחיש עובדה זו. כונתנו להתמרדות הגדולה בתקופת בר כוכבא.

מרד בר כוכבא הנו תוצאה של התעוררות משיחית כבירה בתוך עם ישראל. מפי המקורות ההיסטוריים של התקופה, היהודיים והחיצוניים כאחד, למדים אנו על ההתאמצות הרבה לה נזקקו הרומאים עד שעלה בידם כעבור כשלוש שנים למגר את ההתקוממות היהודית. הרומאים העבירו, לשם דיכוי של המרד בארץ, גדודי צבא רבים מחזיתות מלחמה אחרות, על ציודם הכבד של מכוונות מלחמה חדישות וכן שיגרו מטובי מפקדיה של האימפריה. נצחון הרומאים הושג רק אחרי מלחמה כבדה ואכזרית. תאור מענין ורב ערך על מהלך המאורעות מוצאים אנו אצל הרומי דיון קאסיוס, המסיים סיפורו במלים הבאות: "אמנם הרומאים גם הם איבדו אנשים רבים במלחמה זו. ולפיכך, כאשר כתב אדרינוס אל מושב הזקנים (הסינאט), לא פתח בנוסח ההקדמה הרגיל לקיסרים: — אם אתם ובניכם שלום — מוטב, אני וגייסותי שלום. זה סוף מעשי המלחמה ביהודה". תאור זה מפי רומאי מהווה עדות נאמנה על עצמתם של הקרבות ועל מחיר הדמים הקשה, ששילמו הרומאים בעד נצחונם על בר כוכבא.

אין ספק שאמונה מיסטית, משיחית, איתנה כסלע, הפיתה בלבות האומה רוח גבורה חדשה, שהכשירה אותה להתמודד מחדש עם האימפריה הרומאית האדירה, וזאת רק כששים ושתים שנה לאחר החורבן הנורא של כשלוש מרד היהודים הגדול. על ההתלהבות המשיחית הכללית, שמקורה בביסוס האידיאולוגי שניתן על ידי רבי עקיבא המנהיג הרוחני הדגול באותו דור, שומעים אנו במקור המענין הבא: "תני ר' שמעון בן יוחי: רבי עקיבא היה דורש — דרך כוכב מיעקב — דרך כוכבא

הרעיון המשיחי במחשבת ישראל בימי הביניים

מיעקב, ר' עקיבא, כד הוה חמי בר כוזבא, הוה אמר דין הוא מלכא משיחא. (ר' עקיבא כשהיה רואה את בר כוזבא היה אומר: זהו מלך המשיח), אמר לו רבי יוחנן בר תורתא: עקיבא, יעלו עשבים בלחיך, ועדיין בן דוד לא יבוא" (ירושלמי, תענית, פרק ד, ד'; איכה רבה, פרק ב'). רבי עקיבא הכריז איפוא על משיחיותו של בר כוכבא קבל עם ועדה, ויש עדויות לכך שעשה כן לא רק בחוץ ארץ ישראל, אלא פרסם בשורתו המשיחית גם בנסיעותיו המרובות בין קהילות היהודים בגולה.

חכמי ישראל בתקופת התלמוד עסקו רבות בבעיה המשיחית, האירו על עקרונותיו של הרעיון מצדיו השונים והגדירו את מהותו של מושג גאולת ישראל הן מבחינת רקעו ההיסטורי והן מבחינת השלכותיו האסקטולוגיות. עדות לערנות המחשבתית בנושא זה הן הסוגיות הרבות בספרות התלמודית והמדרשית, בהן באות לידי ביטוי דעותיהם של חכמי ישראל, שעוררו ויכוחים ומחלוקות בשטחי האגדה וההלכה גם יחד.

אולם לידי ברור ומצוי שיטתיים והגדרה פילוסופית מקיפה הגיעה האידיאה המשיחית בתקופת הפילוסופים היהודיים של ימי הביניים. גדולי החכמים בשטח המחשבה היהודית שבצו את מכלולי בעיות "אחרית הימים" בבנינה הכולל של השקפת עולמם וניסו לקבוע בהם קוי יסוד רעיוניים בהסתמכם על המסורת המקראית, השקפות חכמי התלמוד והעקרונות ההגיוניים והספקולאטיביים של חשיבתם הפילוסופית. נגסה לתאר כאן, בקווים כלליים, את מקומו של הרעיון המשיחי ומהותו המחשבתית אצל רב סעדיה גאון והרמב"ם, המיצגים שתי נקודות ראות הנוגדות זו את זו לא רק לגבי המומנט המשיחי, אלא בתפיסת עולמם בכללותה.

רב סעדיה גאון (892—942 לספה"נ) מהוה את יוצרה של הפילוסופיה היהודית השיטתית של ימי הביניים. מתוך כתביו מתברר כי רבינו הכיר וידע היטב את שיטותיהם המחשבתיות של אריסטו ואפלטון וכן במיוחד את עקרונות הכלאם הערבי. שאלת היחס בין ההתגלות הדתית לבין ההכרה השכלית — המדעית מהווה את הרקע לשיטתו הפילוסופית ולמחקרו הגדול בשטח "האמונות והדעות". אולם מעל לכל הישגי השכל שם רב סעדיה את יסודות מסורת התורה הגאמנות שבכתב ושבעל פה. עקרונית הוא דוגל בחופש המחקר והמחשבה, אולם לאמיתו של דבר שימשו לו מסגרות ההגיון והמדע לביסוסם ולחזיקם של רעיונות התורה והמסורת המקובלים. נטיה זו באה לידי ביטוי בולט במחקרו בבעיה המשיחית.

מענינת ביותר העובדה שלביסוס הרעיון המשיחי והרחבתו לפרטיו הרבים נזקק רב סעדיה גאון כמעט אך ורק למקורות המקרא בלי להזכיר כלל את השקפותיהם של חכמי התלמוד. בו בזמן שהרמב"ם לומד את עצם הרעיון המשיחי מנבואות התורה ומתיחס למקורות תלמודיים ויסודות פילוסופיים בקשר להרחבתו ומיצויו, הרי אצל רב סעדיה גאון המכלול המשיחי כולו מיוסד עקרונית ומאומת על ידי פרשנות מקראית בלבד. יתכן, אולי, שכונתו של רב סעדיה גאון היתה להכנת את הקראים שכפרו במסורת הרבנית בנשקם הם, ויתכן גם שעמדה בפני הגאון מגמה

שניה והיא: להראות לדבקים בתורת ה' את עושרה האלוקי כיסוד וכמרכז למחשבת היהודית כולה.

כללית ניתן לקבוע כי הגאון מבסס את עקרון "הגאולה האחרונה" על שלושה יסודות: צדקת ה', דברי הגביאים, נפלאות יציאת מצרים. וכה הם דבריו בנקודה עקרונית זו. "אבל שורש הגאולה הוא חייב מפנים רבים, מהם קיום אותות משה אשר החל ובשר בהם, והאותות אשר גתקיימו לישעיהו, וזולתו מהנביאים אשר בשרו בהם, והשולח אותם משלימם בלי ספר... ומהם שהוא צדיק לא יעול, וכבר הביא על האומה הגולה הגדולה הזאת אצלנו הארוכה, ובלי ספק שקצתה לעונש וקצתה לנסיון, ולכל אחד משני הענינים מידה בתכלית, ולא יתכן שיהיה באין תכלית, וכאשר תכלה, יתחייב שירפו מאלה וישלם גמול אלה... וכבר ראו עינינו מה שעשה לנו מקריעת ים סוף והמן והשלו ומעמד הר סיני ועמידת השמש והדומה לזה. כל שכן שיעדנו בדברים הגדולים והעצומים מהטובה וההצלחה והגדולה והנצח והכבוד אשר שמם כפל מה שהגיענו מן העוני ומן השפלות... ועל הנסיון והבחינה במה שעבר, הוא עתיד לעשות לנו כפלים על מה שיעדנו... ובעבור זה שונה לנו זכר יציאת מצרים במקומות רבים מהתורה ומוזכרנו משראינותו" (האמונות והדעות, מאמר שמיני). תפיסתו השכלתנית-מדעית של הגאון באה לידי בטוי ברור בדברים דלעיל. מחד, הוא מקבל ללא סייג את הגישה המדרשית לגבי תאורי התקופה המשיחית, אולם מאידך הוא משתמש בהוכחות הגיוניות לאימותו של העקרון המשיחי בעצמו. ראוייה לציון גם השקפתו של הגאון, שרבוני הוכרת גאולת יציאת מצרים בתורה מגמתו להעלות בפנינו את הבטחון בבואה של הגאולה העתידה ומתכונתה הנפלאה, תפיסה שיש בה משום חדוש מענין.

בהמשך חקירתו קובע רב סעדיה גאון, שהתשובה מהווה תנאי הכרחי לבואו של הקץ. וכה הם דבריו בענין זה: "כבר ידענו, שאם לא תשלם תשובתנו, נעמוד עד השלמת הקץ, ואם ישלם הקץ קודם שנשוב, לא יתכן שתהיה התשועה ואנחנו חוטאים, שהוא הגלגול מפני חטאינו וכאשר ארך גלותנו ולא שבנו ושיבנו קודם שנתקן, והיה לשוא? (שם, מאמר שמיני). חנה תאורה של הגאולה הסופית לפי הגאון, המסתמך על שלל ציטטות מקראיות, שהוא מסביר אותן כפשוטן ויוצר על ידי כך תמונה מופלאה של אירועים על טבעיים המלווים אותות ומופתים: "ואמרו שסבת זה, עמידת איש מבני יוסף בהר הגליל ויתקבצו אליו אנשים מבני עמנו וילך אל בית המקדש אחר שיהיה ברשות אדום ויעמוד שם עמם זמן ואחר כך יעלה עליהם מלך ששמו ארמילוס וילחם בה וילכוד העיר ויהרג וישבה ויענה ויהיה האיש אשר משבט יוסף (משיח בן יוסף) מכלל ההרוגים, ויהיו עמינו בצרות גדולות, והקשה שבצרות הפסד ענינם עם כל המלכיות והבאשם בם... ואז יראה להם אליהו ותבא הגאולה". ואחרי אימות כל האמור לעיל על ידי מקראות מפורשות ממשיך הגאון: "ויבוא בן דוד פתאם... ויושיבו הארץ וישכנו בה... ויבואו על הרשעים ביום ההוא ארבעה מינים מן המגפות... וקצתם ימותו חרב איש ברעהו... כי עשיריהם ישאו בני ישראל על הסוסים ובפרדים... דרך גדולה וכבוד..."

הרעיון המשיחי במחשבת ישראל בימי הביניים

והעניים שבהם ישאו אותם על כתפיהם... ומי שיהיה מביניהם באיי הים ישאו אותם בספינות עם כסף וזהב... ומי שנשאר במדברות מישראל או במקום שאין שם מי שישאנו מן האומות, יביאנו אלוקינו במהרה כאילו העבים נושאים אותו... או כאילו הוא עוף... או כאילו הרוחות נושאות אותו... וכאשר יתקבצו החיים מישראל המאמינים תהיה אז תחית המתים... אז יחדש הבורא בנין מקדשו, ותתישב כל הארץ, עד שלא יהיה בה מקום חרב... אז יראה אור השכינה זורח על בית המקדש... אז תחול הנבואה בתוך עמנו... והודיענו, שכל דבר וכל נגף וכל מחלה יסורו כולם מקרבנו וכן כל אבל וכל יגון וכל שנאה. אבל יהיה להם עולם כולו שמחה וששון, עד שכאילו שמים וארץ נתחדשו להם" (שם, מאמר שמיני).

רב סעדיה גאון חולק בכל תוקף על אלה המנסים להעביר את תחולתן של נבואות התנ"ך לתקופת שיבת ציון של הבית השני או רואים בכתובים מסויימים רמזים לבשורה הגוצרית. כנגד הקבוצה הראשונה הוא מעלה חמש עשרה הוכחות, המבוססות כולן על מצבים או אירועים ניסיים ומופלאים המוזכרים במקרא, שלא נתקיימו בתקופת הבית השני, ושיקרו איפוא רק בתקופה המשיחית, לפי שיטה דומה דוחה הגאון לחלוטין את טענותיהם המופרכות של הנוצרים.

מענינת העובדה כי הגאון מקדים את הדיון על תחית המתים לזה של הגאולה האחרונה (המאמר השביעי מוקדש לתחית המתים, ואילו השמיני דן בגאולה האחרונה). יתכן שסיבת הדבר געוצה בהשקפתו של רב סעדיה גאון, כי הנס הגדול של תחית המתים יחול כבר בתחילתה של התקופה המשיחית רבת הפלאים, כפי שמסתבר במידה מסוימת מהקטעים שציטטנו אותם למעלה. ארבעה מקורות קיימים שמהם אפשר להוכיח עקרונית אפשרותה של תחית המתים, והם: "מוצא הטבע, השכל, והכתוב והקבלה". הגאון מסביר בהרחבה רבה תוך הסתמכות על מקראות מפורשים ודעות חכמי התלמוד אמיתותו של עקרון אמונתי זה על פי ארבע הקאטגוריות המוזכרות. בסוף דבריו הוא מעלה כמה בעיות נוספות בשאלה זו ופותר אותן תוך ניסוח של שאלות ותשובות. ואלה דבריו: וראיתי לכתוב ממה שנודמן לי מהם עשר שאלות, ואשיב עליהם מהכתוב והשכל והקבלה. השאלה הראשונה, אם ישאל שואל, מי ומי יחיו מן האומה בעת הישועה? אשיב ואומר, כל צדיק ובעל תשובה, כי מי שימות מבלי תשובה הוא מהענושים, וכן ראוי בשכל". כאן בא לידי ביטוי העקרון המוסרי של תחית המתים כגמול על מעשיו של האדם, והגאון ממשיך: "הימותו אחר כן? ואשיב כי לא ימותו, אבל מעתיקים אותם מימות המשיח אל בעימות העולם הבא". אופיינית מאד היא התשובה לשאלה החמישית: "מי שימות מהם הוא סומא או מבוטל מאיבריו או בשאר הפגעים והמומין מה יהיה מענינו? ואמר שיחיה תחילה במום ההוא עד שיכירוהו בני אדם שהוא הוא, ואחר כך ירפאהו הבורא ותהיה אות גמורה" (שם, מאמר שביעי). והגאון מסיים חקירתו במלים הבאות מלאות הערגה: "ומה נכבד מועד, יתקבצו בו כל אלה הטובות הגדולות. ואלה הטובות חייבו אותי לקיים אמיחתו ולהועיל לאומה ולהישירה

בו. ובקשתי שאזכה להיות מן הרואים בחיות או בהחיות גמול על הישיר, ויתברך האל הנאמן במועדיו וישתבח" (סוף המאמר השביעי).

תפיסתו של רב סעדיה גאון, שניתן לכנותה כמדרשית-מסורתית, ציירה לפנינו תמונה רבת הוד ופלאים של תקופה משיחית שהיא על-טבעית, תוך שנויים המוחלט של כל סדרי בראשית. יסוד לשיטתו של רבינו משמשים דברי תורת ה' נבואותיה ובשורותיה, שהוא דורש אותן כפשוטם, ושהן הוא אף מוכיח ומאמת את המסורות התלמודיות והמדרשיות המקובלות, אמנם משתמש הגאון גם באמצעי הוכחה מדעיים-הגיוניים, אולם לכלים אלה נזקק הוא רק על מנת לבטל את אפשרות שלילת רעיונותיו על ידי המדע, ברם אשורם החיובי גובע מיסודות התורה ומסורות החכמים. לפנינו איפוא השקפת עולם תורנית מקורית המוגשת בשיטתיות מדעית.

שונה לחלוטין היא שיטתו של הרמב"ם לגבי העקרון המשיחי. תוך באמנות מדעית להשקפתו הראציונאליסטית המובהקת מצייר הרמב"ם את תמונת התקופה המשיחית בקיום טבעיים וריאליסטיים. בהתאם לתפיסה זאת מסרב הרמב"ם להיכנס לכל דיון על פרטים ספקולאטיביים של אירועי התקופה המשיחית ומסתפק תוך הכרה ברורה בקביעת קיום כלליים בלבד.

וכה הם דבריו הברורים והתקיפים בנקודה זאת. "... וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו—עד שיהיו, שדברים סתומים הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו. ועל כל פנים אין סדור היות דברים אלו ולא דקדוקיהן עיקר בדת, ולעולם לא יתעסק אדם בדברי אגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה... אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו" (משנה תורה, הלכות מלכים, פרק י"א, א—ד). ובאותה נימה של אינדיפרנטיות לגבי פרטי תאורים, שהם תוצאה ממדרשי פסוקים, קובע הרמב"ם במקום אחר: "סוף דבר, כל אלה הם דברים שאינם פינות התורה ואין להקפיד איך יאמינו בהם, וצריך שימתין האדם לגוף האמונה באלו הדברים, עד אשר יראו, במהרה בימינו—ואז יתבאר אם הם משל או מופת" (מאמר תחית המתים, פרק ו'). אין הרמב"ם מיתס חשיבות כל שהיא לפרטים אוטופיים ולאגדות פלאים עממיות. לו, כפילוסוף, חשוב העקרון התורני-מחשבתי בלבד, אותו הוא מגדיר ומבסס כעקרון אמונה אינטגרלי בתורת היהדות.

בהתאם להשקפתו הפילוסופית-מדעית בדבר החוקיות שבבריאת ה' מגסה הוא להגדיר את המושג המשיחי בקטגוריות טבעיות, בחינת "עולם כמנהגו נוהג", ואת הפסוקים בתורה המצביעים על מהויות על-טבעיות הוא מפרש בעקביות רבה בשיטה אלגורית על דרך המשל, המליצה והחידה.

האקסיומה של "סדר טבעי", המהווה את אחד מאדני היסוד המחשבתיים של הרמב"ם, שעליה הוא מרחיב את הדיבור במיוחד ב"מורה נבוכים", באה לידי ביטוי קיצוני וחריף בציטטה הבאה: "השתדלותנו והשתדלות כל איש תבונה מהיחידים

(יחזיקי סגולה), חלוף השתדלות ההמון, שהמון אנשי התורה, הנאהב שבדברים להם, והערב לסכלותם: ששימו התורה והשכל שני קצוות סותרים, ויוציאו כל דבר נבדל ומפורש מן המושכל, ויאמרו שהוא מופת, ויברחו מהיות דבר על מנהג הטבע, לא במה שייסופר ממה שעבר, ולא במה שיראה מזמן העומד, ולא במה שיאמר שיארע לעתיד. ואנחנו נשתדל לקבץ בין התורה והמושכל ונגהיג הדברים על סדר טבעי אפשר בכל זה, אלא מה שהתבאר שהוא מופת, ולא יתכן לפרשו כלל — אז נצטרך לומר שהוא מופת" (תחית המתים ר').

נסקור עתה השקפתו הכוללת של הרמב"ם בדבר העקרון המשיחי כפי שהיא באה לידי ביטוי בחיבוריו השונים. מיצוי מקיף של הבעיה הנידונה מוצאים אנו בדבריו הבאים: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובוני המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבים קורבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה, וכל מי שאינו מאמין בו או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו... אף בערי מקלט הוא אומר: "אם ירחיב ה' אלקיך את גבולך ויספת לך עוד שלוש ערים", ומעולם לא היה דבר זה, ולא צוה הקב"ה לתוהו, אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראייה, שכל הספרים מלאים בדבר זה. ואל יעלה על דעתך, שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו. אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מתכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוויבא המלך, הוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג נודע להם שאינו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת, הוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן. ואם יעמד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בידקה, וילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח, אם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקייבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח ודאי, ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד... אל יעלה על הלב, שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נזהג. וזה שנאמר בישעיה "וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירבץ" משל וחיידה. ענין הדבר שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר, שנאמר "זאב ערבות ישדדם, ונמר שוקד על עריהם", ויחזרו כולם לדת האמת. ולא יגדלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל, שנאמר "ואריה כבקר יאכל תבן". וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים ובימות המשיח יודע לכל לאיזה דבר היה משל ומה ענין רמזו בהן. אמרו חכמים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד... לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח... לא כדי לאכול ולשתות ולשמות, אלא כדי שהיו פנויין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל בדי שיזכו לחיי העולם הבא. כמו

שביארנו בהלכות תשובה. ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין בעפר, ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, לפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". (משנה תורה, הלכות מלכים, פרק י"א, א—ד; פרק י"ב ד—ה).

לפנינו תמונה מרהיבה של תקופה משיחית בעלת שלום אוניברסלי, אחוות עמים, וסדרי חברה אידיאליים — על בסיסים טבעיים וריאליסטיים לחלוטין. הרמב"ם נמנע במפורש מלהכנס לפרטים הרבים, שמסביבם גרקמו אגדות התלמוד המופלאות. אין התקופה המשיחית מסמלת, לפי השקפתו, תקופה על-טבעית, מלאת פלאים ומופתים גשמיים, אלא היא מהווה המשך טבעי וישיר של תקופתנו אנו על הסדרים הרגילים שבה. בגישתו הרציונליסטית הזאת מסתמך הרמב"ם על התקדים ההיסטוריים של התקוממות בר כוכבא: "ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו. אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה... והוא היה אומר עליו (על בן כוזיבא) שהוא המלך המשיח... ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת" (שם; י"א, ג'). אין הרמב"ם מצפה לתקופת המשיח תוך שאיפה להתנשאות על הגויים ולהשתלטות על העולם כולו במעשי נקם וכפייה: "לא נתאו החכמים והנביאים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בעכו"ם ולא כדי שינשאו אותם העמים" (שם). האידיאל המשיחי מתבטא ברמה המוסרית והרוחנית הנעלה, שתהיה נחלת העולם והיקום, כשהאנושות מלאת חכמה ודעת מתאחדת מסביב לערכים תורניים אוניברסליים.

הקונצפציה הרוחנית של המשיחיות באה לידי ביטוי גמרץ בדברים הבאים: "ומפני זה נתאו כל ישראל, נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח, כדי שינוחו ממלכויות שאינן מניחות להם לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא, לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת". (משנה תורה, הלכות תשובה פרק שביעי ב'). רבינו לועג להשקפות הרבות המצפות לטובות גשמיות לעתיד לבוא. וכה הם דבריו בנושא זה. "הוי יודע כי בעלי התורה נחלקו דעותיהם בטובה שתגיע לאדם בעשיית המצוות... כת ראשונה סוברת, כי הטובה הוא גן עדן, וכי הוא מקום שאוכלים ושותים בו מבלי עמל הגוף ובלי יגיעה ויש להם בתים מאבנים טובות ומיטות מוצעות במשי ונתרות מושכות יין ושמנים מבושמים והרבה דברים מזה המין... וכת שניה תסבור, שהטובה הוא ימות המשיח מהרה יגלה, וכי באותו הזמן יהיו בני אדם כולם מלאכים, כולם חיים וקיימים לעד... וכי באותם הימים תוציא הארץ בגדים ארוגים ולחם אפוי ודברים הרבה כאלה שהם מן הנמנעות... וכת שלישיית תחשוב, כי הטובה שנקוה היא תחית המתים, והוא שיחיה האדם אחר מותו ויתוור עם קרוביו ובני ביתו ויאכל וישתה ולא ימות עוד. וכת רביעית תחשוב, כי הכוונה היא מנוחת הגוף והשגת

הרעיון המשיחי במחשבת ישראל בימי הבינים

התאוות העולמיות בעולם הזה כמו שומן הארצות ונכסים רבים... וכת חמישית, והם הרבה מחברים העניינים האלה, כולם אומרים, כי התוחלת היא שיבוא המשיח ויחיו המתים ויכנסו לגן עדן ויאכלו שם וישתו ויהיו בריאים כל ימות עולם" (סגהדרין הקדמה לפרק "חלק").

כל הדעות האלה מוטעות הן בהגשמתן המופרות. תפיסת הרמב"ם מדגישה את האידיאל הפילוסופי שברעיון אחרית הימים, כשהאומה הישראלית המשותררת תצעיד את האנושות כולה לקראת תקונה המוסרי ושלמותה הרוחנית.

הרמב"ם מבדיל בתקופת אחרית הימים בין שלושה שלבים: ימות המשיח, תחית המתים, עולם הבא. וכה הם דבריו בנקודה עקרונית זו: "והוא שאנחנו אמרנו, שהמשיח לא יבוקש ממנו שיעשה מופת, שיבקע הים או יחיה מת על צד המופת... ולא יתחייב מזה המאמר שהשם לא יחיה מתים ברצונו כשירצה ולמי שירצה, אם בימי המשיח או לפניו או אחרי מותו" (מאמר תחית המתים, פרק ו'). אין איפוא לפי דברים אלה שום קשר הכרחי בין תקופת המשיח לתחית המתים, כי ימות המשיח טבעיים הם ביסודם לפי תפיסת הרמב"ם. הוא גם סובר, שכל אלה שיתעוררו עם תחית המתים, יחיו חיים ארוכים ומאושרים, אולם גם הם ימותו לבסוף, ורק לחיים של עולם הבא אין אתריהם חדלון כלל: "וכן יראה לנו... שאלו האנשים, אשר ישבו נפשותם לגופות, ההם יאכלו וישתו וישגלו ויולידו וימותו אחרי חיים ארוכים מאד כחיים הנמצאים בימות המשיח. ואמנם החיים שאין מוות אחריהם — הם: חיי העולם הבא, אחר שאין גוף בהם... שהעולם הבא נפשות מבלי גופות כמלאכים" (שם, פרק ד).

הרמב"ם מברר בהרחבה תפיסתו היסודית המופשטת, שבתקופת "עולם הבא" אין מקום לגופות כלל. תהיה זאת תקופה רוחנית ללא כל מסגרות גופניות, שבהיותן מורכבות הגן בהכרח בנות חלוף (עייין יסודי התורה, פרק א, הלכה י"א—י"ב). נוסף לסיבה פילוסופית זו הרי קיימת גם הנמקה הגיונית אחרת והיא: "בעולם הבא — וזה כבר בארו לנו החכמים ז"ל — שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש, אם כן הוא ברור בהעדר הגוף, שהוא יתברר לא ימציא דבר לבטלה כלל ולא יעשה דבר מפני דבר" (שם, ד). שיטתו של הרמב"ם לגבי מהותם של חיי עולם הבא וימות המשיח מוסברת בהרחבה בהלכות חשובה שם הוא קובע בין השאר: "וסוף כל השכר כולו והטובה האחרונה, שאין לה הפסק וגרעין, הוא — חיי העולם הבא. אבל ימות המשיח — הוא העולם הזה, ועולם כמנהגו הולך, אלא שהמלכות תחזור לישראל. וכבר אמרו חכמינו הראשונים (שבת סג:), "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד" (משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ט' ב').

את עקרונות היסוד בשיטתו המחשבתית של הרמב"ם לגבי בעית המשיחית לעומת השקפותיהם של פילוסופים אחרים ניתן לסכם בנקודות הבאות: א) הוא מגיח, שימות המשיח לא יביאו אתם כל שינוי בסדרי הטבע הנורמאליים. ב) אישיותו של המשיח תצטיין וחתבלט לא בכוחותיה המאגיים ובביצוע מעשי ניסים ופלאים,

אלא ברמתה המוסרית האוניברסאלית ובחכמתה התורנית הנשגבה. ג) אין תכליתם של ימות המשיח נקמה בגויים והתנשאות עם ישראל על יתר אומות העולם. המשיח ישחרר את ישראל מעול זרים ויאפשר לו על ידי כך להתעלות בחכמת התורה, לעבוד את ה' בשלווה ובטחון ולהפך לאור גויים במגמה לכונן עולם מוסרי ורוחני אידיאלי. מוטיב הנקם חסר אצל הרמב"ם לחלוטין. ד) בעקבות גישתו הראציונאליסטית נמנע הרמב"ם מלהתייחס לפרטים האגדיים הקשורים בתורת האסקאטולוגיה המסורתית. ה) הטובה האחרונה והנצחית צפונה לו לאדם בעולם הבא שהוא כולו רוח והפשטה בלבד.

אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע. אני ישנה מן הקץ, ולבי ער לגאולה, אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגאלני.

(שחש"ר ה')